

"Məşvərət" bülleteni №10-11 (fevral-mart, 1997)

"Azərbaycanda özəl biznesin və bazar iqtisadiyyatının inkişafına yardım" layihəsi

Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzinin (Center for International Private Enterprise - CIPE, ABŞ) vəsaiti hesabına çap olunur

Bülletenin redaktoru: Nəcəf Nəcəfov, Redaktor müavini: Ədalət Tahirzadə, Məsul katib: Firudin Musayev, Abil Bayramov, Bilgisayar tərtibatçısı: Etibar Axundov

Mündəricat

1. SABİT BAĞIROV. KORRUPSIYA: AĞACI İÇİNDƏN YEYƏN QURD
2. ARİF ƏLİYEV. İNFORMASIYA AZADLIĞININ HÜQUQİ TƏMİNATI
3. ƏDALƏT TAHİRZADƏ. QANUNLARIMIZIN DİLİ HAQQINDA BİR NEÇƏ SÖZ
4. HİKMƏT HACIZADƏ. YERLİ ÖZÜNÜİDARƏNİN AMERİKA TƏCRÜBƏSİ
5. NİYAZİ MEHDİ. ÇƏTİN VƏZİYYƏTLƏR. ŞƏRQ VƏ QƏRB DÜNYASINDA YANAŞMA FƏRQLƏRİ. MƏDƏNİYYƏT ÇƏTİNLİKLƏR "MÜƏLLİF"İ KİMİ
6. LALƏ CƏFƏRLİ. PLÜRƏLİZM NƏDİR? TOLERANTLIQ NƏDİR?
7. NƏCƏF ADİLOĞLU. PİS SÖZDƏN DƏRMAN...

KORRUPSIYA: AĞACI İÇİNDƏN YEYƏN QURD

SABİT BAĞIROV

Korrupsiya dünya problemidir. Azərbaycan üçün də bu problemin həlli olduqca önəmlidir. Bunu nəzərə alaraq bülletenimizin keçən buraxılışından başlayaraq adı çəkilən problemlə əlaqədar məqalələr dərc etməyə başlamışıq. İlk material Dünya Bankının *"Dünyanın inkişafı barədə illik hesabat"*ndakı (1997-ci il üzrə) korrupsiya problemi haqqında qeydlərə həsr olunmuşdu. Bülletenimizin bu buraxılışında söhbətin davamı verilir.

2. RÜŞVƏTXORLUQLA BEYNƏLXALQ SƏVİY YƏDƏ MÜBARİZƏ

İnkişaf etmiş ölkələrin, demək olar ki, əksəriyyətində mövcud qanunlar ölkədaxili korrupsiyanı güclü məhdudlaşdırır. Lakin vətəndaşları və şirkətləri tərəfindən ölkənin xaricində rüşvət verməyi qadağan edən ölkə, demək olar ki, yalnız ABŞ-dır. Hələ 1977-ci ildə ABŞ Konqresi kommersiya rüşvəti, yəni rüşvət verməklə kommersiya və ticarət müqavilələri imzalanmasını cinayət elan etmişdir. ABŞ-ın qanundan xaric elan etdiyi rüşvətxorluq, ABŞ dövlət katibinin iqtisadiyyat və biznes üzrə yardımçısı Alan Larsonun qeyd etdiyinə görə, "bir qayda olaraq, dövlət məmurları böyük sazişlərin təsdiqi barədə qərar qəbul etdikləri zaman yaranır". Keçən ilin 16 aprelində Vaşinqtondakı ABŞ Məlumat Agentliyinin mətbuat mərkəzində çıxış edən A.Larson daha qeyd etmişdir ki, rüşvətxorluq üçqatlı mənfi effektdə malikdir. *Birincisi*, "demokratik məsuliyyəti dağıdır", xüsusilə də demokratik inkişaf yoluna yeni qədəm qoymuş ölkələrdə. *İkincisi*, iqtisadi inkişafa mane olur. *Üçüncüsü*, korrupsiya şəraiti, rüşvət vermək istəməyən və ya qanundan çəkinən şirkətləri başqalarına nisbət qeyri-bərabər vəziyyətə salır (məsələn, bu, ABŞ şirkətlərinə aiddir). ABŞ Dövlət Departamentinin İnvestisiyalar idarəsinin direktor müavini Tomas Uaytın dediyinə görə, 1995-ci ildə bir ABŞ şirkəti xaricdə rüşvət verdiyinə görə 21,8 mln. dollar məbləğində cərimə edilmişdir.

Beləliklə, ABŞ-ın adı çəkilən qanununa uyğun qanunu başqa ölkələrin qəbul etməməsi Amerika şirkətlərinin biznes imkanlarını azaldır, çünki həmin ölkələrin şirkətləri xarici dövlətlərin məmurlarına rüşvət verməklə sifarişlər ala və müxtəlif müqavilələr bağlamağa daha şanslı olurlar.

ABŞ Ticarət Nazirliyinin məlumatına görə, 1994-cü ilin ortalarından 1997-ci ilin sonuna qədər ümumi məbləği 64 milyard dollar olan 139 beynəlxalq kommersiya müqaviləsi rüşvət verməklə bağlanılıb. Bunlardan 36-sı digər ölkə şirkətlərinin ABŞ şirkətləri üzərində məhz rüşvət verməklə qələbə çalması nəticəsində imzalanıb. ABŞ şirkətləri nəticədə 11 milyard məbləğində olan müqavilələri əldən buraxıb. Araşdırmalar göstərir ki, həmin dövrdə bağlanan beynəlxalq kommersiya müqavilələrinin 80 %-i rüşvət verməklə bağlanılıb.

Rüşvətlərin məbləği də artmaqdadır. Piter Aykenin dediyinə görə, qabaqlar böyük saziş əldə etmək üçün rüşvətin məbləği sazişin dəyərinin 2-5 %-ini təşkil edirdi. Son illərdə isə rüşvət 10, 15, hətta 20 %-ə qədər yüksəlib. Bir çox dövlətlər öz şirkətlərinin xaricdə rüşvət verməsini nəinki qadağan etmir, hətta onu vergidən də azad edir. Öz ölkələrində verilən rüşvəti isə onlar böyük cinayət hesab edirlər. Rüşvətə münasibətdə bu cür ikili standart bu gün ABŞ-dan başqa bütün digər inkişaf etmiş ölkələrə xasdır.

A.Larson həmin çıxışında qeyd etmişdir ki, rüşvət məqsədli şirkət xərclərinin vergidən azad edilməsi "dövlətin korrupsiyanı maliyyələşdirməsi deməkdir və dövlət digər dövlətin qanunlarının pozulmasında iştirak etmiş olur". Vəziyyəti dəyişmək üçün ABŞ-ın son üç hökuməti gərgin mübarizə aparıb. ABŞ-ın xahişi ilə Avropanın və Asiyanın 29 ölkəsini birləşdirən İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) ilk dəfə korrupsiya məsələlərinə 1989-cu ildə baxmışdır. 1994-cü ildə İƏİT beynəlxalq biznesdə korrupsiya ilə mübarizənin ümumi tövsiyələrini qəbul etmişdir. Bir sıra istiqamətlər üzrə dövlətlərə tövsiyə edilirdi ki:

- 1) mülki, ticari və inzibati qanunvericilik üzrə rüşvətxorluq cinayət sayılsın;
- 2) beynəlxalq kommersiya müqavilələri üzrə vergi güzəştləri ləğv edilsin;

- 3) bank fəaliyyəti haqqında qanunlar elə dəyişdirilsin ki, onlar rüşvət mənbəyindən rüşvətxorluğa qarşı mübarizə alətinə çevrilsin;
- 4) auditor fəaliyyətinə və hesabat sisteminə aid standartlar elə şəkllə gətirilsin ki, beynəlxalq nəzarət mümkün olsun;
- 5) dövlət sifarişlərinin verilməsi sistemi elə hala gətirilsin ki, dövlət məmurlarının rüşvət almaq imkanları məhdudlaşsın.

1996-cı ilin mayında İƏİT-in bütün üzvləri rüşvətlərə olan vergi güzəştlərinin ləğv edilməsi və beynəlxal səviyyədə rüşvətxorluğun cinayət elan edilməsi barədə qərar qəbul etdi. Bundan bir qədər sonra həmin qərarı təkrarən "böyük yeddiilər"-ə daxil olan ölkə rəhbərləri təsdiqlədi.

Nəhayət, 1997-ci ilin sonunda İƏİT üzvləri rüşvətə qarşı beynəlxalq müqavilə imzalanması barədə razılığa gəliblər. Bu təşkilata daxil olan hər ölkə bu ilin sonuna qədər müvafiq daxili qanunlar qəbul etməlidir. Müqavilənin özü isə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının 1998-ci il dekabrın ortalarında Parisdə keçiriləcəək toplantısında imzalanmalıdır. İƏİT-nın 1997-ci ilin sonunda keçirilən yığıncağında danışıqlar çox qızğın olub. Mübahisələrə səbəb olan məsələlərdən biri də bu idi ki, *rüşvət verilən məsul şəxs* deyəndə kimlər nəzərdə tutulur? Parlament üzvləri, siyasi partiyaların rəhbərləri bu siyahıya salınmalıdırmı? ABŞ tərəfi təkid edirdi ki, onların hamısı siyahıya salınmalıdır. Təşkilata üzv olan Avropa ölkələri isə bu təklifin əleyhinə idi. Lakin mübahisələrin sonunda belə qərar qəbul edildi ki, birpartiyalı idarə sistemləri olan ölkələrdə parlament deputatları və həmin partiyaların rəsmi şəxsləri rüşvət verilməsi qadaqan olunan məsul şəxslərin siyahısına salınsın.

Korrupsiya ilə mübarizədə İƏİT ilə Amerika Dövlətləri Təşkilatı geniş əməkdaşlıq edir. Hələ 1994-cü ilin dekabrında keçirilən iki Amerika qitəsi dövlətlərinin liderləri Yer kürəsinin bu hissəsində korrupsiyanı böyük problem elan etdilər. Qısa müddətdə müvafiq konvensiya tərtib edildi. Bu konvensiyanı keçən ilin ortalarına 26 dövlət imzalamış və bunlardan bir qismi onu ratifikasiya etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, korrupsiyaya qarşı beynəlxalq səviyyədə mübarizəyə başçılıq edən ABŞ hökuməti tək deyil. Burada ilk nəvbədə müstəqil qeyri-kommersiya təşkilatı olan *Transparency International (TI)-nin* adı çəkilməlidir. Bu beynəlxalq təşkilat 1993-cü ildə yaradılıb. Öncə işçi qrup yaranıb və Almaniya (Frankfurt), Uqandada (Kampala), İngiltərədə (London) və ABŞ-da (Vaşinqton) görüşlər və müzakirələr keçirildikdən sonra rəsmi olaraq təşkilat Berlində təsis edilib. Hazırda 77 dünyanın 60-dan çox ölkəsində öz milli bölmələri vasitəsi ilə beynəlxalq kommersiona razılaşmalarında korrupsiyaya qarşı fəal mübarizə aparır.

Təşkilatın baş ofisi Berlində yerləşir. Onun Məşvərət Şurasına Nobel mükafatı laureatı Oskar Arias Sançes, Afrikanın Qlobal koalisiyasının baş katibi Əhmədu Üld-Əbdallah, ABŞ federal məhkəməsinin üzvü Con Nunen, Almaniyanın keçmiş prezidenti Rixard fon Vayzekker və Nepalın keçmiş maliyyə naziri Rac Pandey kimi tanınmış şəxslər daxildir. Təşkilata hazırda Piter Aygen başçılıq edir. Onun fikrincə, "cəmiyyətdə korrupsiya ilə mübarizə üçün müvafiq strategiya və tədbirlər hazırlayıb həyata keçirən geniş koalisiya mövcud olmalıdır. Yalnız dövlətin və özəl bölmənin bu problemin öhdəsindən gəlməsi müşkül məsələdir. Başqa əsas prinsip ondan ibarətdir ki, hər cəmiyyət özünə məxsus "təmizlik, rüşvətsizlik sistemini" yaradır. Problemin həlli kənardan yox, cəmiyyətin öz daxilində həll edilməlidir.

Korrupsiya bəlkə də insanlararası və siyasi münasibətlərin hər hansı başqa formasından fərqli olaraq yerli situasiyaya, mədəniyyətə və ənənələrə daha çox bağlıdır. Məhz bu səbəbdən bizim hərəkət dünyanın 60-dan çox yerli, milli bölmələrinin səylərinə əsaslanır. Məhz onlar ölkədaxili problemi araşdırır və ölkədaxili proqramlar tərtib edir. Məhz onlar bilir ki, ölkədaxili vəziyyəti necə dəyişdirmək olar və biz də onları dəstəkləyirik". "Korrupsiya ilə mübarizə asan olmur. Çünki cəmiyyət korrupsiyalanmış məhkəmə və prokurorluq sistemi ilə üzləşə bilər. Korrupsiyalanmış polis sistemi, auditorlar və siyasi liderlər də olur ki, məhkəmə sistemini öz məqsədləri üçün istifadə edir".

TI-nin milli bölmələri müxtəlifdir. Burada çox xırda, cəmi bir neçə nəfəri birləşdirən və çox iri bölmələr də var.

Məsələn, 77-nin Argentina bölməsinin 2000-dən artıq üzvü var və bunlardan yalnız 900-ü biznesmendir. Bölmə üzvləri çox fəaldır. Məsələn, könüllü olaraq tələbələr küçələrdə sorğular keçirir, dövlət binalarından çıxan vətəndaşlardan öyrənirlər ki, onlardan rüşvət istədilərmi, rüşvət verildimi, məmurlar onlarla necə davranıblar və s.

TI-nin "*Materiallar toplusu*" bütüü milli bölmələrin ideyalarını və təcrübəsini əhatə edir. Bu materiallardan aydın görünür ki, korrupsiyaya qarşı mübarizə real sistem olmalıdır. "Bu mübarizə ayrı-ayrı iri rüşvətxor baliqları tutub onları ictimaiyyətin gözü qabağında qızartmaqdaı ibarət olmalıdır. Çünki bir neçə ay keçdikdən sonra bu proses yaddan çıxır və həmin tədbirin mahiyyəti itir".

Gördüyümüz kimi, çox şey özümüzəndən asılıdır. Azərbaycan cəmiyyəti də korrupsiya kimi "ikinci Qarabaq" problemini yalnız milli qüvvələrin geniş koalisiyasını yaratmaqda həll edə bilər. Bu barədə səhbət bülletenimizin nəvbəti buraxılışında gədeçək.

ƏDƏBİYYAT:

1. Korrupsiya investisiyalar və iqtisadi inkişaf üçün ən güclü sədd olaraq qalır (Transparency International təşkilatının sədri Piter Aygenlə müsahibə). ABŞ Məlumat Xidməti. ABŞ səfirliyi, Bakı, 02.05.1997.
2. Combating corruption around the world. Peter Eigen. Journal of Democracy, January 1996.
3. Larson rüşvətə aid vergi güzəştlərinə qarşı çıxış edir. ABŞ Məlumat Xidməti. ABŞ səfirliyi, Bakı, 19.04.1997.
4. Gəlin rüşvətxorluğun cinayət hesab edilməsi barədə aydın saziş tərtib edək. ABŞ ticarət naziri Uilyam Deylinin şərhli. ABŞ Məlumat Xidməti. ABŞ səfirliyi, Bakı, 19.11.1997.

İNFORMASIYA AZADLIĞININ HÜQUQİ TƏMİNATI

ARİF ƏLİYEV

Ötən sayımızdan bülletenimiz azad dünya ölkələrində informasiya azadlığının hüquqi təminatı haqqında yazılar nəşr etməyə başlayıb. Birinci mövzu dövlət sirri və informasiyaya daxilolma hüququ haqqında idi. Bu sayımızda parlament yığıncaqlarına daxilolma və parlament sənədlərinin nəşri haqqında danışacağıq. Gələn buraxılışımızda isə məhkəmə sənədlərinin nəşri barədə söz açacağıq.

2. PARLAMENT YIĞINCAQLARINA

DAXİLOLMA VƏ PARLAMENT SƏNƏDLƏRİNİN NƏŞRİ

1991-ci ildə Amerika parlamenti iki reportyoru məcbur etməyə cəhd göstərdi ki, onlar ABŞ Ali Məhkəməsinin üzvlüyünə namizəd Klarens Tomasın Annita Cilli seksual təqibə uğratması haqqında həmin qadının senatın Məhkəmə komitəsinin qapalı iclasındakı etirafını haradan öyrəndiklərini bildirsinlər. Ancaq, axırdan-axıra, mətbuatın ağzını bağlamaqdan qorxan senat jurnalistlərin öz məlumat qaynaqlarını açmasına təkid etmədi. Bütün demokratik ölkələrdə parlament iclasları əsasən açıq keçirilir. İstisnalar yalnız müzakirə edilən məlumatın məxfi olduğu müəyyən hallarda mümkündür. İspaniya konstitusiyasına görə, məsələn, konqresin, yaxud senatın ümumi yığıncağını qapalı elan etmək üçün hər palata deputatlarının səs çoxluğu ilə qəbul etdikləri qərarı lazımdır. Kanadada isə sadəcə olaraq parlamentin bütün ümumi iclasları televiziya ilə ötürülür, parlament dinləmələrinin protokolları isə müntəzəm şəkildə xüsusi nəşrlərdə dərc edilir. Ümumiyyətlə, informasiya texnologiyasının inkişafı ümumi iclasların sənədlərini əldə etməyi problem olmaqdan çıxarıb. ABŞ-da jurnalist hətta öz iş yerindən uzaqlaşmayaraq bilgisayarın yardımı ilə ona gərək olan bütün materialları (onu maraqlandıran konqresmenin, yaxud senatorun çıxışının stenoqramı da daxil olmaqla) ala bilər.

Parlament komissiyalarının materiallarına daxilolma isə qəlizdir.

Bir sıra ölkələrdə jurnalistlər bütün komissiya və komitələrin iclaslarında sakitcə iştirak edə bilər. Bundan ötrü onlara heç bir xüsusi icazə lazım deyil, çünki jurnalistlərin bu hüququ konstitusiyada təsbit olunub. Almaniyanın Anayasasının 42-ci maddəsində deyilir: "Federal parlamentin və onun komitələrinin iclasları haqqında doğru və düzgün reportajlar parlamentin spikeri tərəfindən də, mətbuat tərəfindən də heç bir öhdəliyə aparmır". Bu araşdırmalar üzrə komitələrə münasibətdə xüsusən önəmlidir, çünki ictimaiyyətin onların fəaliyyəti haqqında tam məlumat almağa xüsusi marağı var. Məsələn, Avstriyada KİV işçiləri araşdırma üzrə parlament komitəsinin iclaslarında iştirak edə bilərlər, halbuki başqa komitələrin iclasları mətbuatın üzünə bağlıdır. Bu ölkədə eyni zamanda heç kim qapalı iclaslar haqqında informasiya almış jurnalistə onu dərc etməkdə əngəl ola bilməz.

Ancaq parlament komitələrinin iclasları qapalı keçirilən ölkələr də var; orada ictimaiyyət də, mətbuat da komitələrin iclaslarına buraxılmır və onların sənədlərinə daxil ola bilməzlər (Avstriya, Hollandiya, İspaniya, İsveçrə). Buna baxmayaraq, hər hansı ali məqsəddən doğan səbəb üzündən məxfi sayılmayıbsa parlament komitələrinin sənədlərini mətbuatda işıqlandırmaq üstündə heç yerdə cəza nəzərdə tutulmayıb.

Əlamətdar haldır ki, ölkələrin çoxunda həm parlament iclaslarındakı bəyanatlar, həm də belə bəyanatlar haqqında mətbuatın xəbərləri mütləq "toxunulmazlığa" malikdir - onlar deputatlara və jurnalistlərə qarşı cinayət işi qaldırmağa səbəb ola bilməz, yaxud məhkəmə iddiası üçün əsas sayıla bilməz. Məsələn, Böyük Britaniyada parlament üzvü açıq iclasın gedişində məxfi məlumatı bilərəkdən açıqlamağa görə məsuliyyətə cəlb edilə bilməz, mətbuat isə onun sözlərini çatdırmaq üstündə məsuliyyət daşımır. Hüquqlar haqqında billdə (1688) elan edilir ki, "parlamentin işinin gedişində söz və mübahisələr azadlığı pozula və məhkəmələrdə şübhə altına qoyula bilməz".

Bununla yanaşı, bütün bu deyilənlər ali qanunverici orqana "əl qaldırmağa" cəsarət göstərmiş jurnalistlərin tam cəzasız qalacağını göstərmir. Qanunlar parlamentin nüfuzunu qoruyur. Ümumi hüquq ölkələrində (Böyük Britaniya, ABŞ, Kanada və Avstraliyada) jurnalist parlamentə hərmətsizlikdə ittiham oluna və cərimə, yaxud həbsə alınma şəklində cəzaya məhkum edilə bilər, bu şərtlə ki, o, parlamentin işinə əngəl törətsin, məsələn, onun yazısında palatalardan hansınsa ünvanına "bədxahlıq, yaxud istehza" olduğu təsdiqlənsin. Ancaq bunu da hökmən göstərmək gərəkdir ki, təcrübədə buna hüquqpozma kimi baxılmasına çoxdan son qoyulub və hətta Böyük Britaniyada 1880-ci ildən ta bugünədək bu hərəkət üstündə bircə jurnalist belə cəzalandırılmayıb.

QANUNLARIMIZIN DİLİ HAQQINDA BİR NEÇƏ SÖZ

ƏDALƏT TAHİRZADƏ

Ali Diplomatiya Kollecinin dosenti, filologiya elmləri namizədi

Azərbaycan öz istiqlalını əldə etdikdən sonra suveren dövlət üçün səciyyəvi olan müstəqil xarici siyasət, beynəlxalq iqtisadi əlaqələr, gömrük, vergi, hərbi quruculuq... sahələri üzrə dövlət institutlarını yaratdıqca onların fəaliyyət göstərməsi üçün uyğun qanunların ortada olmasına da kəskin ehtiyac duyulur. Hər bir yenilikdən isə yeni-yeni problemlər törəyir. Bu yazıda Azərbaycan Respublikasının yeni qanunlarına yalnız bir aspektdən - dil baxımından göz yetirilir.

Qanunlarımızın dili ilə tanış olmaq üçün *Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatına* (ilk 3 cildi) baxdım. Elə bu başdan rəyimi birmənalı şəkildə bildirirəm ki, həmin qanunların yaradılmasında əməyi olan yüzlərcə ziyalının peşəkarlığı və öz işinə məsuliyyətlə yanaşması yüksək qiymətə layiqdir. Məncə, qanunlarımızın dilinin indiki şəraitdə bu səviyyədə işlənilməsinin özü nailiyyət sayılmalıdır və bu yöndə görülmüş işi gözəndə salmaq ədalətsizlik olardı.

Ancaq məqsədim onları tərifləmək yox, dilindəki başlıca qusurları göstərmək olduğuna görə Milli Məclisdəki həmkarlarıma üz tutaraq bir dilçi kimi faydalı saydığım bəzi iradlarımı bildirmək istərdim.

Azərbaycan Respublikası qanunlarının dilində gözə çarpan bütün qüsurların həlledici səbəbkarı onların rus dilindən tərcümə edilməsidir. İstənilən tərcümə isə ideallıqdan uzaqdır və hətta tərcüməçinin yüksək peşəkarlığı da çevirmənin qüsursuzluğuna zəmanət vermir. Rus dilindən tərcümə nəticəsində ortaya çıxan qüsurlara ayrı-ayrı faktlar toppusu kimi deyil, sistemləşdirilmiş halda göz yetirək.

Məqalənin hazırlanmasından öncə yüzlərcə misal toplamışdım, ancaq yazının həcmi imkan vermədiyinə görə hər qeydə aid yalnız bir nümunə saxlamağa məcbur oldum. Deməli, burada verilən hər misala aid qanunlarda onlarca nümunə tapmaq mümkündür.

Hər şeydən öncə, cümlənin sintaktik quruluşunda tər cümədən irəli gələn nöqsanlarla rastlaşırıq, çünki rus və Azərbaycan dilləri sintaktik baxımdan kəskin fərqlənir. Xüsusən çox böyük cümlələri orijinalda olduğu həcmdə saxlamağa çalışmaq əksər hallarda anlaşıqlıq və məna dolaşıqlığına gətirib çıxarır. Məsələn, *"Siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu"*nda 1-ci maddə 15 sətirlik (!) bircə cümlədən ibarətdir. Orijinalı tərcümədə də olduğu kimi saxlamağa çalışmaq cəhdi həmin maddəni tam anlaşıqsız edib: *"Bu qanunun məqsədləri üçün... şəxslərin hüquq və azadlıqlardan başqa cür məhrum edilməsi və ya bunların məhdudlaşdırılması siyasi repressiya hesab olunur"* (48-ci səh.)*- Belə cümlələri bir neçə müstəqil cümləyə bölmək məqsədəuyğundur.

* Məqələdə istifadə olunmuş bütün misallar *"Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı"*nın Ş kitabından (Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 1997) götürülüb.

Cümlənin məzmununu da orijinalda olduğu kimi saxlasaq bir çox hallarda uğursuzluqla nəticələnir. Məsələn, *"bəraət məsələsinə dair (müsbət və ya mənfi həlli barədə)rəy verir"* (49-cu səh.) cümləsini *"bəraət məsələsinin müsbət və ya mənfi həlli barədə rəy verir"* şəklində işlədilməsi fikri anlaşıqlı, üslubu isə cilalı edir. Yaxud *"Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə etiraz etmək hüququnun izah edilməsi barədə protokolda qeyd edilir"* (620-ci səh.) cümləsində üslub ağırlığı yaradan üç "etmək" köməkçi felinin bir araya düşməsi tərcüməçinin orijinaldan qaça bilməməsinin nəticəsidir, halbuki həmin cümləni *"etiraz etmək hüququnun aydınlaşdırılması barədə protokolda qeyd aparılır"* şəklində yazmaq olardı.

Gözə çarpan başlıca sintaktik qüsurlardan biri də ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələrinin cümlədə düzgün işlədilməməsidir. Məsələn, *"dövlət səhiyyə sisteminin müəssisələrində"* (810-cu səh.) söz birləşməsi *"dövlət səhiyyə sistemi müəssisələrində"*, *"dövlət müdafiə sifariş həcmləri"* (328-ci səh.) isə *"dövlət müdafiə sifarişinin həcmləri"* kimi işlədilməli idi.

Morfoloji qüsurların əksəriyyəti üslubi korlanma şəklində ortaya çıxır.

Bəllidir ki, cümləni üslubi ağırlıqdan qurtarmaq üçün həmcins üzlərdəki eynicinsli şəkilçilər (sonuncudan başqa) ixtisar edilir. Məsələn, *"sənayenin, tikintinin, nəqliyyatın, rabitənin və xalq təsərrüfatının digər... sahələri"* (361-ci səh.) *"sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə və xalq təsərrüfatının digər... sahələri"* kimi verilməlidir.

Eyni qrammatik kateqoriyaya aid şəkilçilərin həmcins üzlərdə təkrarlanması vacib olduqda isə çox dəqiq yekinslik gözlənilməlidir, əks halda üslub pozuntusu yaranır. Məsələn, *"hazırlanmış və tətbiq edilən standartlaşdırma"* (83-cü səh.) ifadəsindəki feli sifət şəkilçilərindən biri (-mış) keçmiş zamana, ikincisi (-ən) indiki zamana aiddir, halbuki onların ikisi də eyni (ya keçmiş, ya da indiki) zamanda olmalı idi.

Qanunlarda üzləşdiyimiz dil qüsurlarının mühüm bölümü də leksikaya aiddir. Doğrudur, son vaxtlaradək Elmlər Akademiyasında fəaliyyət göstərən Terminologiya Komitəsi (əslində onun özü də həyatdan geri qalırdı) artıq mövcud olmadığına görə qanunvericilər çətin duruma düşüb - Azərbaycanda tamamilə yeni olan bir sıra sahələr üzrə terminləri yaratmaq məhz onların üzərinə düşür! Yeni qanunların mətni ilə tanışlıqdan bu nəticə çıxardıq ki, onlar bu işin öhdəsindən indiyədək layiqincə gəliblər. Ancaq, sözsüz ki, bu sahədə də yaxşılaşdırılmalı bir çox şeylər var. İndiyədək mövcud olan terminlərdən bir sıra hallarda imtina edilib, özü də uğursuzluqla. QİÇS (qazanılmış immün çatışmazlığı sindromu) yerinə AIDS (78-82-ci səh.), İÇV (immün çatışmazlığı virusu) əvəzinə NIV (79-81-ci səh.) yazılmasının məntiqi mənə aydın deyil.

Orijinalda işlədilmiş bir sıra Avropa mənşəli terminləri tərcümə etmək mümkün olduğu halda onlar saxlanılıb. Məsələn, *"prob"* (617-ci səh.), *"post"* (616-cı səh.), *"struktur"* (766-cı səh.) və b. kimi çoxlu terminləri uyğun olaraq *"nümunə"*, *"məntəqə"*, *"qurum"* kimi qarşılıqları ilə uğurla dəyişmək olardı. *"Otkritka"*, *"şəriklik"*, *"kompanyon"* və b. terminlərin yerinə *"açıpqca"* (767-ci səh.), *"ortaqlıq"*, *"tərəfdaş"* (754-cü səh.) sözlərinin cəsarətlə işlədilməsi təmayülü isə alqışa layıqdır. Ümumiyyətlə, termin yaradıcılığında öz dilimizin imkanlarına çəkinmədən aparıcı üstünlük verilməlidir. Qanunlarda mürəkkəb terminlərlə bağlı müxtəliflik özünü göstərir - onlar gah bitişik, gah da ayrı yazılır. Unutmayaq ki, onların yazılışında yeganə meyar vurğudur - bir vurğu ilə deyilənlər bitişik, iki vurğu ilə deyilənlər isə ayrı yazılır. Məsələn, *"təxirə salınmaz hallar"* (772-ci səh.), *"dövlət idarə etməsi"* (767-ci səh.), *"peşə seçmə hüququ"* (823-cü səh.) ...birləşmələrinin birinci tərəfi *"təxirəsalınmaz"*, *"idarəətmə"*, *"peşəseçmə"* şəklində, *"immunçatışmazlığı"* (78-82-ci səh.) isə, əksinə, *"immun çatışmazlığı"* kimi yazılmalıdır.

Durğu işarələrinin qoyulmasında da qaydasızlıq görünməkdədir. Mübtədadan sonra bir çox hallarda artıq vergüllər qoyulub. Apostrof işlədilməsi isə tam sərbəstdir. Belə ki, qanunların əksərində apostrofa rast gəlməsək də, onların bəzində isə saxlanılmaqdadır. Doğrudur, şəxsən mən də apostrofun əleyhinəyəm, ancaq Nazirlər Kabinetinin təsdiqlədiyi orfoqrafiya qaydaları dəyişdirilməyincə heç kimin heç bir durğu işarəsinə belə toxunmağa, öz istəyinə görə hərəkət etməyə ixtiyarı yoxdur.

Nəhayət, əlifba məsələsi haqqında. Son vaxtlar Milli Məclisdə əksər sənədlər latın əlifbasında tərtib olunduğu halda, qanunların kiril əlifbasında nəşri təəssüf doğurur. Burada ziddiyyətli məqam da üzə çıxır - qanun maddələri bəndlərə və yarımbəndlərə bölündükdə onlar latın əlifbası üzrə hərflərlə sıralanır. Məsələn, 730-731-ci səhifələrdə bu ardıcılıq

izləyirik: a, b, c, ç, d, e, ə, f, g, ğ, h, x, ı, i, j, k, q. Kiril əlifbasındakı qanunda bu nə qədər də məntiqsiz görünür! Ona görə də qanunlarımızın latın əlifbasında nəşri vacibdir. Hər bir qanun hüquqa sənəd olmaqdan başqa həm də öz dövrünün mühüm ədəbi dil abidəsidir, ona görə də onun savadlı yazılması dilini sevənlərin tarixi borcudur.

YERLİ ÖZÜNÜİDARƏNİN AMERİKA TƏCRÜBƏSİ

HİKMƏT HACIZADƏ

Amerika dövlət mexanizminin səciyyəvi cəhəti idarəetmənin əhəmiyyətli dərəcədə mərkəzsizləşdirilməsidir. Yerli hakimiyyət orqanları onların səlahiyyətlərinə daxil olan sahələrdə bütünlüklə müstəqildir. Səlahiyyətlərin və fəaliyyət sahələrinin bir çoxu yerli səviyyəyə ötürülüb və federativ hökumətin və ştatların hökumətlərinin heç bir müdaxiləsi olmadan həyata keçirilir.

ABŞ-da yerli idarəetmə orqanlarının (YİO) vahid sistemi yoxdur. YİO-nın təşkili ştatların öz işidir və onları öz qanunlarına uyğun olaraq formalaşdırırlar. Ştatların hökumətləri federativ hökumətin razılığı olmadan YİO-nın hüquqi statusunu, ərazi sərhədlərini, təşkilat formalarını və səlahiyyətlərini müəyyənləşdirir. Yerli idarəetmənin fəvqəladə dərəcə müxtəlif təşkilat formalarının olması və onların yerli şəraitə böyük uyumluluğu da buradan doğur.

YİO onların inzibati-təsərrüfat müstəqilliyini təmin edən möhkəm maliyyə bazası əsasında fəaliyyət göstərir. Onların öz qaynaqlarından, ştatların hökumətlərindən və federal hökumətdən aldığı maliyyə vəsaitləri vardır.

YİO-nın öz qaynaqlarından gəliri ümumi gəlirin 2/3 hissəsi qədərdir, 1/3 hissəni isə onlar ştatların büdcələrindən və federal büdcədən vəsait köçürmələri (başlıca olaraq müxtəlif sosial-iqtisadi proqramların və layihələrin birə gerçəkləşdirilməsi məqsədi ilə) hesabına alırlar.

Təhsilə dövlət xərclərinin 68%-i (o sıradan ibtidai və orta təhsilə xərclərin 99%-i), səhiyyəyə - 41%-i, şosse yollarının çəkilişi və saxlanmasına - 38%-i, ölkə polisinin saxlanmasına - 74%-i, yanğından mühafizəyə -100%-i YİO-nın büdcələrindən keçməklə gerçəkləşdirilir.

ABŞ-da başlıca YİO bunlardır: qraflıqlar, bələdiyyələr, məktəb dairələri və xüsusi dairələr.

QRAFLIQLARIN İDARƏETMƏ ORQANLARI

Qraflıqlar ştatların bölündüyü inzibati-ərazi vahidləridir. Qraflıqların sayı, ərazisinin ölçüsü və əhalisinin sayı ştatdan ştata xeyli fərqlənir. Qraflıqların YİO-na bu vəzifələr həvalə edilir: seçkilərin təşkili, vergisi ödənməli əmlakın dəyərləndirilməsi, əmlak vergisinin yığılması, ictimai asayişin bərpası, şosse yollarının çəkilişi və istismarı, sosial təminat.

Qraflıqlar əsasən öz qanunverici aktlarını çıxarmaq hüququna malik deyil, onlar öz ərazilərində ştatların qanunvericiliyini həyata keçirməyə borcludur. Qraflıqların idarəetmə orqanları əhalinin seçdiyi (səlahiyyətləri və yaradılma qaydaları) ştatların konstitusiyaları və qanunları ilə müəyyənləşdirilən şuralardır. Qraflıqlar şurasının (QŞ) fəaliyyətinin ən mühüm istiqaməti onların təyin etdiyi vəzifəli şəxslərin işinə nəzarət etmək və seçilmiş vəzifəli şəxslərin fəaliyyətini əlaqələndirməkdir. İndi ABŞ-da qraflıqların idarəsi üzrə şuraların fəaliyyətinin təşkilinin üç əsas forması mövcuddur:

1. Qraflıqda inzibati aparata rəhbərlik edəcək ali vəzifəli şəxsin omadığı *komissiya forması*. Şuradan ayrıca olaraq qraflığın bir sıra nüfuzlu vəzifəli şəxsləri (şerif, prokuror, xəzinədar, klerk, məktəblərin superintendantı və s.) seçilir. Onların səlahiyyətləri ştatın qanunvericiliyi ilə təsbit olunur və QŞ-nın onların fəaliyyətinə qarışmaq hüququ yoxdur. Ancaq QŞ seçilən vəzifəli şəxslərə büdcə vasitəsi ilə təsir göstərmək imkanına malikdir. Bu forma ölkədəki 3042 qraflıqdan 2000-də tətbiq edilir.

2. "*Şura-inzibatçı*" forması əsasən şəhərləşmiş, ümumi əhalisi 70 mln. nəfər olan 550 qraflıqda tətbiq edilir. QŞ qraflığın inzibati aparatını idarə etmək üçün inzibatçı təyin edir. QŞ daha mühüm məsələlərə dair qərarlar çıxarır, vergiləri müəyyənləşdirir və təxsisatları təsdiqləyir. İnzibatçı QŞ-ın qərar və qətnamələrinin həyata keçirilməsini təmin edir, icraiyyə orqanlarının və qraflığın müxtəlif xidmətlərinin başçılarını təyin edir, onların fəaliyyətinə nəzarət edir, qraflıq büdcəsi layihəsinin hazırlanmasına rəhbərlik edir. Bu forma idarəedici mütəxəssisi inzibati aparatın rəhbərinə çevirməyə və qraflığın idarəsini mərkəzləşdirməyə imkan yaradır.

3. "*Şura-seçilmiş rəhbər*" forması 146 qraflıqda var. QŞ qərarlarına veto qoymaq hüququna malik olan seçilmiş rəhbər qraflıq siyasətini başlıca istiqamətlərini formalaşdırır və QŞ-da baxılmağa təqdim edir, qraflığın büdcə layihəsini hazırlayır, qraflığın nümayəndəsi kimi təmsil olunur, inzibati aparatın bölmə və xidmətlərinə başçılıq etməyə adamlar tutur, QŞ qərar və sərəncamlarının həyata keçirilməsinə nəzarət edir. Adətən seçilmiş rəhbər onun nəzarəti altında qraflığın inzibati aparatına başçılığı həyata keçirən peşəkar bir idarəçi təyin edir. QŞ seçilmiş rəhbərin təkliflərinə əsasən qərarlar çıxarır, qraflıq büdcəsini təsdiqləyir, onun maliyyəsinə nəzarət edir, idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər işləyib hazırlayır.

Qraflıqların büdcəsi başlıca qaynaqlar üzrə bu cür bölünür: hökumətlərarası daxilolmalar - 37,5% (o sıradan ştatların hökumətlərindən gələnlər - 31,8%), vergilər -36,7% (o sıradan əmlak vergisi - 27,3%), müxtəlif ödənişlər və daxilolmalar - 25,8%.

Qraflığın topladığı başlıca vergi əmlak vergisidir (başlıca olaraq daşınmaz əmlak - torpaq və binalar üzrə). Bu vergi əmlakın dəyərinə görə hesablanır, özü də onların dəyəri hər ştatda bir cürdür. Bu, həmin əmlakın həmin andakı tam bazar dəyərini əks etdirir. Əmlakın mal-qara, kənd təsərrüfatı maşınları, toxum və gübrə, tikinti maşınları, avadanlıq, ticarət avadanlığı, avtomobillər, təyyarələr, katerlər və b. kimi növlərinə də vergilər mövcuddur.

BƏLƏDİYYƏLƏR

ABŞ-da əsasən şəhərləri Amerika iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən korporasiyalarla bir sıra ortaq xüsusiyyətlərə malik bələdiyyə korporasiyalarının hüquqi ixtiyarı verilmiş bələdiyyələr idarə edir. Ondarın əmlaka malik olmaq, onu almaq və satmaq, ayrıca şəxsləri və təşkilatları məhkəmə qaydasında təqib etmək, yaxud məhkəmədə öz hərəkətlərinə görə cavab vermək, pul vəsaitləri saxlamaq və istiqrazlar vermək, sazişlər bağlamaq və b. hüquqları vardır. Bələdiyyələrin, korporasiya hüquqları olmayan qraflıq idarəetmə orqanlarından başlıca fərqi bundadır.

Şəhər onun vətəndaşlarının bir bölümünün bələdiyyə korporasiyası hüququnun verilməsi haqqında ştat hökumətindən xahiş etməsi nəticəsində bələdiyyə idarəsi ala bilər. Bu cür müraciət həmin şəhərin, yaxud qəsəbənin yerləşdiyi ərazidəki idarə orqanlarındansa yerli hakimiyyətdən daha çox xidmətlər almaq cəhdindən irəli gəlir. Bütün bələdiyyələrin 88%-nin 10 min nəfərdən az əhalisi var. 1986-cı ildə onlarda 29 mln. nəfər, yəni bələdiyyə sakinlərinin ümumi sayının 19%-i yaşayırdı.

Qəsəbələrin də, iri şəhərlərin də qanunvericilik və icra vəzifələrini həyata keçirən idarəetmə orqanları var. Bütün bələdiyyələr yanğın və polis mühafizəsini, kanalizasiyasistemlərinin işləməsini və zibilin yığılmasını təmin edir, səhiyyə sahəsində tədbirlər həyata keçirir. Şəhər böyük olduqca onun hakimiyyəti vətəndaşlara daha çox xidmət imkanı yaradır. Böyük şəhərin hakimiyyəti vətəndaşları muzeylərlə, parklarla, tamaşa zalları ilə, üzgüçülük hovuzları ilə və b. təmin edir.

Şəhər idarəetməsinin quruluşu ştat hakimiyyətinin xartiyası ilə müəyyənləşdirilir. Xartiyada şəhərin başlıca vəzifəli şəxsləri sadalanır, onların səlahiyyətləri, seçilmələrinin, yaxud təyin edilmələrinin qaydası, qarşılıqlı münasibətləri göstərilir. Xartiyalar şəhərlərin coğrafi sərhədlərini təsbit edir, şəhər hakimiyyətlərinin nəyi edib nəyi edə bilməməsini müəyyənləşdirir. Müxtəlif ölçülü şəhərlər üçün eynitipli xartiyalar işlənib hazırlanıb. Şəhərlərin həyatını yalnız xartiyalar deyil, həm də şəhərlərə bu və ya başqa tadbiri həyata keçirməyə icazə verən, yaxud qadağan edən ştatların başqa qanunları da müəyyən edir.

ABŞ-da şəhər hakimiyyətinə şəhərin idarəetməsinin təşkilində nisbətən böyük azadlıqlar verilir ki, bunu yerli muxtariyyət adlandırırlar. Şəhərin idarə edilməsinin təşkilinin ən müxtəlif formaları vardır, ancaq onların içərisində bir neçə əsasını ayırmaq olar:

1. *"Bələdiyyə rəisi - şura" forması* çox kiçik və çox böyük şəhərlər üçün tipikdir. Şəhərlərin 50%-i bu forma üzrə idarə olunur. Bütün şuraları əhali seçir, şəhərlərin 90%-ində əhali bələdiyyə rəislərini də seçir. Bələdiyyə rəisi və şura şəhər idarəsinin şöbə və xidmətlərinin başçılarını təyin edir və onların işini əlaqələndirirlər. Səlahiyyətlərinin həcmindən asılı olaraq bələdiyyə rəisləri "güclülər"ə və "zəiflər"ə bölünür. "Zəif" bələdiyyə rəisi yalnız xırda məmurları təyin edir və nüfuzlu vəzifələrə adam qoymaq imkanı yoxdur. "Zəif" bələdiyyə rəisinin yanında şəhər inzibati idarəsinin yüksək nümayəndələrini təyin edən "güclü" şura olur. "Zəif" bələdiyyə rəisinin şuranın qərarına veto qoymaq hüququ yoxdur və o, 2 illiyə seçilir.

"Güclü" bələdiyyə rəisi şəhər idarəsinin yüksək nümayəndələrini təyin edir. Şəhərin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə rəhbərlik onun əlində cəmlənib. "Güclü" bələdiyyə rəisinin şuranın qərarına veto qoymaq, şəhər büdcəsini tərtib etmək və onu şuraya təqdim etmək hüququ vardır. Büdcəni tərtib etməsi ona bələdiyyə idarəsi siyasətinin başlıca istiqamətlərini təyin etmək və şuranı bu istiqamətləri təsdiqləməyə məcbur etmək imkanı yaradır.

İndi bələdiyyə rəislərinin hakimiyyətinin güclənməsi və "zəif" merlərin sayının azalması üstünlük təşkil edir.

Adətən "güclü" bələdiyyə rəisləri 4 illiyə seçilir. Böyük şəhərlərdə "güclü" bələdiyyə rəisi öz vəzifəsini yerinə yetirməkdə ona kömək edən peşəkar inzibətçi idarəçi tuta bilər. Ona şəhər idarəsinin bəzi şöbə və xidmətlərinin rəislərini təyin etmək və işdən çıxarmaq səlahiyyətləri verilir və onların fəaliyyətinə nəzarət edir.

Müxtəlif ştatlarda bələdiyyə rəislərini işdən uzaqlaşdırmağın çeşidli formaları mövcuddur. Bu, şuraların qərarı, seçicilərin səsverməsi, məhkəmənin hökmü, qubernatorun əmri şəklində ola bilər. Şuraların üzvləri adətən sayca çox olmur - şəhər əhalisindən asılı olaraq 12 nəfərdən 22 nəfərədək.

2. *"Şura - inzibətçi" forması* ABŞ şəhərlərini 40%-ində (başlıca olaraq orta ölçülü şəhərlərdə) yayılıb. Şura peşəkar inzibətçi tutur və şəhər özünüidarəsinin siyasətini müəyyənləşdirir, inzibətçi isə onu həyata keçirir. Şura inzibətçini istənilən anda tuta və işdən çıxara bilər. İnzibətçi də öz nəvbəsində bütün şöbə və xidmətlərin başçılarını tutur və işdən azad edir, onların fəaliyyətinə rəhbərlik edir.

Amerika siyasətşünaslarının fikrincə, idarəetmənin bu formasının üstünlüyü ondadır ki, şəhər idarəsinin inzibati aparatının başında peşəkar idarəçi dayanır. Halbuki bələdiyyə rəisi vəzifəsinə seçilmiş xadim isə heç də həmişə şəhər idarəsi sahəsində mütəxəssis olmur.

İnzibətçilər, bir qayda olaraq, universitetlərin xüsusi fakültələrində uyğun hazırlıq keçirlər. Onlara korporasiya rəhbərlərinin maaşı ilə müqayisə olunaçaq yüksək maaş verirlər. Onlar şöbə və xidmətlərə başçılıq etmək üçün peşəkarları seçirlər, sonuncuların özü də öz aparatları üçün peşəkarları cəlb edirlər. Nəticədə şəhər özünüidarə orqanları peşəkarlardan ibarət olur və keyli səmərəli işləyir.

3. *İdarəetmənin komissiya forması* bir orqanda qanunverici və icraedici hakimiyyətləri birləşdirir. Bələdiyyə komissiyasının hər bir üzvü eyni zamanda şəhər idarəsinin şöbə rəhbəridir. Şəhər komissiyası 5 nəfərdən ibarətdir. Bu idarə formasının dəyəri ondadır ki, şəhər idarəsinin siyasətini müəyyənləşdirən adamların elə özləri də onu həyata keçirirlər. Çatışmazlığı isə ondadır ki, komissiya üzvlərində şəhər idarəsinin şöbə rəhbərliyi üçün zəruri olan peşəkarlığı əksər hallarda çatışmır.

1986-cı ildə, məsələn, bütün bələdiyyələrin gəlirləri bu cür bölünmüşdü: hökumətlərarası daxilolmalar - 23,4% (o sıradan ştatların hökumətlərindən - 15,5%), vergilər - 32% (o sıradan əmlak vergisi - 15,8%), müxtəlif daxilolmalar və ödənişlər - 21,5%, sığorta fondlarının gəlirləri - 5,6%. Bütün bələdiyyələrin xərcləri belə olmuşdu: polisə - 9%, təhsilə -

8,1%, kanalizasiya və tullantıların yığılmasına - 8,1%, yolların çəkilişinə və saxlanılmasına - 6,1%, səhiyyəyə - 4,6%, sosial təminat - 4,1%, parklara və istirahət yerlərinə - 3,6%, yaşayış binalarının tikintisinə və şəhərin inkişafına - 3,7%.

MƏKTƏB DAIRƏLƏRİ VƏ XÜSUSİ DAIRƏLƏR

Dairələr YİO-nın ən çoxsaylı formasıdır. Məktəb dairələri (MD) məktəblərə rəhbərlik və onların maliyyələşdirilməsi üçün yaradılır. Xüsusi dairələr (XD) isə ən müxtəlif vəzifələri (yanğından mühafizə, su təchizatı, yaşayış binalarının tikilişi, nəqliyyat və b.) yerinə yetirmək üçündür. Bu dairələr adətən başqa idarəetmə orqanlarının təklif etmədiyi xidmətlərə şərait yaratmaq üçün təşkil edilir.

Dairələr (xüsusi məktəb dairələri) tez-tez bu və ya başqa fəaliyyət sahəsini siyasət çərçivəsindən qoparmaq məqsədilə yaradılır. Məsələn, ABŞ-da məktəb sistemlərinin əksəriyyəti qraflıq və şəhərlərin idarəetmə orqanlarının yurisdiksiyasından çıxaraq ictimai məktəblərin 90%-ə qədərini əhatə edən məktəb dairələri yaratmağa nail olub, Əhali istəmir ki, müəllimləri seçkilərdə qalib gələn partiyayı dəstəklədiyinə görə işdən çıxarsınlar.

Məktəb dairələri və xüsusi dairələr ştatların qanunverici yığıncaqlarının qərarına əsasən yaradılır. Onların maliyyə muxtariyyəti var, vergi müəyyənləşdirmək xidmətlərinə görə mükafat almaq, istiqrazlar buraxmaq hüquqları var. MD və XD həmin ərazidəki başqa idarəetmə orqanları ilə əlaqələri olmadan, müstəqil fəaliyyət göstərirlər, Bütün YİO-nın xərclərinin 30%-i MD-nə, o sıradan 80%-i təhsilə gedir. XD-ə isə YİO-nın bütün xərclərinin 11 %-i düşür.

Beləliklə, ABŞ-da yerli özünüidarə orqanlarının aşağıdakı üç başlıca səciyyəvi cəhətinə görə xeyli səmərəli işləyən mürəkkəb sistemi mövcuddur:

1. Qanunvericilik qaydasında bütün yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətləri dəqiq müəyyənləşdirilib.
2. Öz səlahiyyətləri çərçivəsində yerli idarəetmə orqanları bütünlüklə müstəqildir.
3. Yerli özünüidarə orqanları onların inzibati-təsərrüfat müstəqilliyini təmin edən möhkəm maliyyə bazasında fəaliyyət göstərir.

Yerli özünüidarənin Amerika təcrübəsi bizim ölkəmizdə də yeni idarəetmə mexanizmlərinin yaradılması və yerli orqanların gerçək hakimiyyətə yiyələnməsi zamanı nəzərə alın bilər.

ÇƏTİN VƏZİYYƏTLƏR.ŞƏRQ VƏ QƏRB DÜNYASINDA YANAŞMA FƏRQLƏRİ. MƏDƏNİYYƏT ÇƏTİNLİKLƏR "MÜƏLLİF"İ KİMİ

NİYAZİ MEHDİ

Mədəniyyətə çətin vəziyyətlər "ixtira edən", tərədən məşin" kimi baxmaq olar. Mədəniyyəti eləcə də bu vəziyyətləri ortaya atandan sonra onların əhdəsindən gəlmək üçün vasitələr, alətlər hazırlayıb təqdim edən "məşin" saymaq olar.

Mədəniyyətlər nəyi çətin, mürəkkəb vəziyyət hesab etmələrinə, düzəltmələrinə görə bir-birindən fərqlənir.

Mədəniyyətlər eləcə də çətinliklərin əhdəsindən gəlmək üçün hansı vasitələri öz daşıyıcılarına təklif etmələrinə görə bir-birindən fərqlənir.

Fərqlər Şərq və Qərb kulturlərini tutuşduranda daha sərt biçimlərdə açılır. Məsələn, "vəziyyətə sahib olmaq" tipik Qərb düsturudur. Yaranmış çətin vəziyyəti sərt, dirənişli gedişlərlə aradan götürmək bu mədəniyyətdə bacarıq əlaməti sayılır. Şərqlin çətin vəziyyətə yanaşmasının fərqli özəlliyini Malayziyanın baş naziri Maxatir Məhəmməd Şərq və Qərb siyasi mədəniyyətlərini tutuşduranda belə açır: şərqilər əməkdaşlıq zamanı bir-biri ilə incə davranmağa, narazılıqlarını dolay yolla, taktla duyurmağa üstünlük verirlər. Tərəfdaşın işinə qarışmamaq vacib sayılır. Qərb siyasətçiləri isə bunun tam tərsinə davranırlar. Çox asanlıqla tərəfdaşı suçlayırlar, çünki belə hesab edirlər ki, buna haqları var. Onlar ittihamlarını da çəkinmədən, "düzünəqulu" bildirirlər.

Beləliklə, bir tərəfdə biz çətin vəziyyətlər qarşısında münasibətlərdə qeyri-müəyyənlik yaradıb bundan istifadə edilməsini, yumşaq cizkili aktlarla davranma fəndgirliyinin önə çəkilməsini görürük, o biri tərəfdə isə çətin vəziyyət mühitində sərt rejimdə işləmək, əlaqə qurmaq taktikasının şahidi oluruk.

ÇƏTİNLİK HAQQINDA TƏSƏVVÜRLƏRİN TƏKAMÜLÜ

İlk öncə mədəniyyətlərdə yalnız təhlükə çətin vəziyyət sayılırdı və təhlükədən doğan qorxu çətinlikdən xəbər verirdi. Beləliklə, çətinlik ekstremal hallar kimi qavranılırdı. Qəhrəmanlıq institutu, igidliyi tərbiyə etmək üçün məşqlər, qorxunun əhdəsindən gəlmə treninqləri, qorxağa rüsəy edən mühitin yaradılması - bunların hamısı "təhlükə", "ekstremallıq" terminlərində başa düşülən çətin vəziyyətlərə tuşlanmışdı.

Çətinliyin "təhlükə" və "qorxu" terminlərində anlaşılması əski mədəniyyətlərdə ona gətirib çıxarırdı ki, çətin vəziyyətlərin qaynağını adamlar dışarıda, o taydakı məkanda görürdülər. Hesab olunurdu ki, qorxulu olaylar o taydan başlayıb bu taya gəlir. Təhlükə və qorxulu şeylər insan öz mədəniyyətinin sərhədlərindən qırağa ayaq basanda onun qarşısına çıxırdı.

Çətin vəziyyətlərə bu baxış atavizm kimi sonralar da qaldı. Sovet ideologiyasında bütün başlıca problemlərin səbəbi kimi imperialist dairələrinin məkrini göstərmək çətinliklə bağlı atavist duyğuları fəallaşdırmaq üçün idi.

Çətin, mürəkkəb vəziyyətlərin xarakterini anlamaq işində baş verən inkişaf mədəniyyətin də əsas təkamül göstəricisi oldu. Elə ki insanlar toplumun özündə çətin vəziyyətlərin növcə geniş diapazonunun varlığını təhlükəli, ekstremal vəziyyətlərin bu diapazonun yalnız uc nöqtələri olduğunu anladılar, mədəniyyətdə irəliyə doğru böyük bir addım atıldı. Sonrakı çağlarda ədəbiyyat və fəlsəfənin əsas işlərindən biri də çətin, mürəkkəb vəziyyətlərlə məşğul olmaq oldu. Bu zaman ədəbiyyat və fəlsəfə nəinki çətinlikləri, mürəkkəbliyi işıqlandırmağa başladı, onlar həm də insan ilşgiləri

üçün çətinliklər "ixtira etdi", Evripidin, Sokratın, sufilərin, Nizaminin, Füzulinin yaradıcılıqlarını bu "ixtiralar" baxımından da incələmək olar.

MÜRƏKKƏBLİYƏ İKİ YANAŞMA NÖVÜ

Demokratiya və eləcə də Qərb mədəniyyəti çətin vəziyyətlərin ortaya çıxmasına əngəl qoymamaq yolunu tutur. Beləcə, çətinliklər ortaya çıxır və bu zaman başlıca problemdə uğurla onların əhdəsindən gəlmək olur.

Totalitar rejimlərdə və eləcə də Şərq mədəniyyətində çətinlikləri beşiyində boğmaq fəlsəfəsi müdriklik düsturunu verir. Önləyici metodlar demokratiyada ayrıca bir üsul olaraq qalır. Totalitarizmin isə bütün siyasəti total olaraq qabaqlayıcılıq üstündə qurulub.

Qərb mədəniyyəti çətinlikdəyə açıq olduqu üçün də burada mürəkkəb vəziyyətlərdə necə səmərəli hərəkət etməklə bağlı çoxlu məsləhətlər sistemi, tövsiyələr, təlimatlar hazırlanır. Qərbin kitab bazarı, mass-mediya ən müxtəlif növlü çətin vəziyyətlərdə necə davranmağı addım-addım göstərən əyrətilərlə, tövsiyələrlə doludur. Azərbaycana kəlib çıxan Deyl Karneginin kitabı bu tövsiyələr ümmanından bir zərrədir. İnstruktiv "Qabusnamə" Şərq məhsulu olsa da Şərq düşüncə və davranış mədəniyyəti üçün o, törədici örnəyə çevrilmədi. Şərqli, eləcə də Azərbaycanlı çətin vəziyyətlərin əhdəsindən gəlmək məsələsində təlimat, addımlar taktikasının terminlərində öz işini planlaşdırma bilmir. Səbrli olmaq haqqında İslamdan və xalq hikmətindən gələn müdriklik düsturu kimi məsləhətlər isə instruktiv göstərişlər silsiləsini vermir, sadəcə, ümumi hikmət təsirini daşıyır.

Milli Məclisin qanunvericilik işində, dövlət aparatının qanunları, qərarları gerçəkləşdirmək işində Azərbaycan toplumunun Şərq cəmiyyəti kimi göstərilən xüsusiyyəti ciddi əngəllər yaradır. Sözsüz, bazar iqtisadiyyatı həmin xüsusiyyətlərin öz yerini Qərb modelinə verməsini getdikcə yeyinləşdirəcək. Ancaq, hər halda, indidən toplumun qanunlarla, təlimat mədəniyyəti ilə çalışma bacarığını formalaşdırmaq üçün Milli Məclis də, icra aparatı da gərəkli stimullaşdırıcı addımları atmaqdan qalmamalıdır.

PLÜRALİZM NƏDİR? TOLERANTLIQ NƏDİR?

LALƏ CƏFƏRLİ

Plüralizm sözü axır on il ərzində cəmiyyətimizdə, ictimai həyatımızda tez-tez işlənən sözlərdəndir. Çox vaxt bu sözün əsl mənasına varmadan ondan istifadə edirik. Çox vaxt, onu yalnız istədiyimiz mənəyə səsləndiririk. Gəlin, ABŞ-ın Kolumbiya Universitetinin professoru Covanni Sartorinin "plüralizm" və onun ayrılmaz hissəsi bildiyi "tolerantlıq" anlayışını necə başa düşdüyünə bir nəzər salaq.

Tarixi nöqtəyi-nəzərdən, plüralizm ideyası Avropaya 16-cı və 17-ci əsrlərin dini münaqişələrin nəticəsində tolerantlığın tədrici qəbul edilməsi ilə yanaşı meydana gəldi. Tolerantlıq və plüralizm fərdi anlayışdılar, lakin onlar bir-birinə çox bağlıdılar. Tolerantlıq plüralizmin bir şərtidir, yəni tolerant olmayan plüralizm yalançı, saxta plüralizmdir. Bunların arasında fərq ondan ibarətdir ki, tolerantlıq dəyərlərə hörmət edir, plüralizm isə fərqli dəyərlərin mövcudluğunu təsdiq edir. Çünki plüralizm fərqlərin və müxtəlif mövqelərin şəxsləri, siyasətləri və cəmiyyətləri zənginləşdirən dəyərlər kimi qiymətləndirir.

17-ci əsrə *qədər* adampar fərqli mövqelərin, dirlərin və s. mövcudluğun dövlətlərin dağılmasına səbəb olan qeyri-sabitliyə və münaqişələrə gətirəcəyinə inanırdılar. Yekdillik isə dövlətin zəruri şərti sayılırdı. Tədricən əks mövqe bərqərar olmağa başladı, və əksinə, yekdilliyə şübhə ilə yanaşmağa başladılar. Və elə bu yolla gedə-gedə biz bu günkü demokratiyaya çatdıq. Qədim imperiyalar, avtokratiyalar, despotizmlər, köhnə və yeni tiraniyalar - bütün bunlar berrəngli dünyalardır, demokratiya isə çoxrənglidir. Plüralizmdən və plüralist cəmiyyət yaratmaq nıyyətidən danışanda, biz plüralizmin ayrılmaz hissəsi olan tolerantlığı (özgə fikrə, mövqeyə dözümlük) də nəzərdə tuturuq.

Tolerantlıq qtiyyənlə qəydlilik demək deyil. Ləqeyd olmaq maraq göstərməmək deməkdir, bu isə tolerantlığa aid oluna bilməz. Tolerantlıq rəlyativizm də demək deyil. Rəlyativist baxış bəsləyəndə, biz bütün mövqeləri qəbul etməyə üstünlük veririk. Tolerantlıq isə o deməkdir ki, bizim öz mövqələrimiz olduqu və biz bu mövqeyi düzgün hesab etdiyimiz halda, biz bununla belə digərlərinə səhv, yanlış mövqe tutmaq hüququnu veririk.

Tolerantlıq həmişə gərginlik altında olur və heç vaxt tamamlanmır. Çünki, əgər bir kəs nəyəsə doğrudan da ciddi münasibət bəsləyirsə, o, həmin o "nəyisə" reallığa çevirmək üçün cəhd göstərəcək. Əks təqdirdə, onun münasibətini doğrudan da "can yandıran" adlandırmaq çətin olar. Lakin, digər tərəfdən, tolerant olan kəs bunu etmək üçün əlində olan bütün vasitələrdən istifadə etməyəcək.

Onda, tolerantlığın cərcivələri haradan keçir? Bunları demək çətindir. Lakin onu deyə bilərik ki, burada üç meyar mövcuddur. Birinci meyar ondan ibarətdir ki, biz nəyisə qəbul edilməz hesab ediriksə, biz həmişə bunun səbəbini göstərməliyik (doqmatizm yolverilməzdir). İkinci meyar *zərər prinsipi* üzərində əsaslanır: zərərli davranış dözülməz, yolverilməzdir. Üçüncü meyar isə *qarşılıqlıdır*: tolerant (dözümlü) olaraq, biz əvəzində özümüzə qarşı tolerant münasibət gözləyirik.

Konsensus məsələsinə gəldikdə isə onu qeyd etməz lazımdır ki, konsensus heç də razılıq demək deyil: burada hər bir kəsin hansısa məsələyə fəal şəkildə razılıq verməsi tələb olunmur. Konsensusun əsas mənası nəyinsə qəbul olunmasıdır - lakin qeyri-müəyyən və passiv formada. Bununla belə, konsensus müəyyən mənada birləşdirən şəriklik hissidir...

PİS SÖZDƏN DƏRMAN...

NƏCƏF ADİLOĞLU

Söz azadlığı məhdudiyyətinin tərəfdarları da milli maraqların söz azadlığının dərəcəsinə müvafiqliyini özləri bildiyi kimi başa düşərək bəzən səmimi olurlar. Amerikalı tədqiqatçı Nikolas Consun icmalının birinci hissəsini əks etdirən bu material onlar üçün xüsusilə maraqlı olacaq. Burada söhbət ABŞ Konstitusiyasına edilən Birinci düzəliş haqqında gedəcək. Bu düzəlişə görə "söz və mətbuat azadlığını məhdudlaşdıran hər hansı qanunların qəbul edilməsi Konqresə qadağan edilir".

Maraqlıdır ki, "Birinci düzəlişin ABŞ-ın hökumət və hüquq sistemlərində yeri" bölməsindən sonra müəllif "Birinci düzəlişin insan ürəklərində yeri" bölməsini yerləşdirir. Və orada, xüsusilə, yazır:

İstənilən qanunun səmərəliliyi üçün o, başa düşülməli və insanların çoxunun ürəyində qəbul edilməlidir. Birinci düzəliş istisna təşkil etmir. Onun "qanun" olması hələ kifayət deyil. Dövlət xadimləri və sıradan vətəndaşlar başa düşməlidirlər ki, onların razı olmadığı informasiya və ideya selinə icazə verilməsi *nəyə görə* lazım və məqsəduyğundur. Informasiya və rəylər işdə onlarda nifrət oyada, onları xoşagəlməz tərəfdən göstərə (onların səfehliyi və rüşvətxorluğundan danışarkən) və onları özündən çıxara bilər.

Ayrı-ayrı şəxslər (və ya şəxslər qrupu, və ya dövlət xadimləri) var ki, müəyyən ideyalar onları hiddətləndirir və onlar bu cür ideyaların verilməsini qanundan kənarda qoymağı təklif edirlər. Onlar bəzən çoxlu sayda vətəndaşları inandırma bilirlər ki, onların ürəyincə olmayan ideyaların ifadə olunması ilə əlaqədar "nəsə etmək lazımdır". Lakin buna zidd olaraq, Amerika ittifaqı vətəndaş azadlıqlarının müdafiəsi üçün və Vətəndaşlar Amerika həyat tərzinin lehinə kimi vətəndaş təşkilatları mövcuddur. Onlar Birinci düzəlişi müdafiə edir və praktiki olaraq həmişə amerikalıların çoxunu inandırma bilirlər ki, "söz azadlığı", əgər hətta bu söz dəhşətlidirsə senzuraдан yaxşıdır. Onların sözləri ilə desək, "pis sözdən dərman - sözdən çoxdur, senzura deyil".

Birinci düzəlişin əhəmiyyətinin xeyrinə danışan dəlilləri beş əsas kateqoriyaya bölmək olar. Bu kateqoriyaların aid olduqları sahələr aşağıdakılardır: (1) özünüidarəni həyata keçirən əhalinin informasiyaya olan tələbatının ödənilməsində onun rolu, (2) "ideyalar bazarı" atmosferində həqiqətin axtarılmasında onun rolunun vacibliyi, (3) iri təşkilatların fəaliyyətinə göz qoyan və onların vəziyyətdən sui-istifadə etmə faktları haqqında məlumat verən kütləvi informasiya vasitələrinin "qarşısını alma" rolu ilə qarşılıqlı əlaqəsi, (4) onun "özünüreallaşdırma"ya, əsasını təşkil edən azadlıqlar və şəxsi azadlığa təsiri, eləcə də (5) onun "qoruyucu qapaq" rolu, belə ki, bu, razı olmayanlara zor işlətmədən öz narazılığını sözlə ifadə etmək imkanı verir. Sayılmış kateqoriyalardan hər biri qısa pərhi aşağıda verilir.

Əhalinin özünüidarəsi

Nəzəriyyəyə, eləcə də təcrübəyə görə, "demokratiya" o deməkdir ki, ölkənin hər bir vətəndaşı "məsul hökumət adamıdır", o hər şeydən əvvəl günün ən mühüm məsələləri barəsində məlumatlılığı, atılacaq addımlar haqqında rəylərin dürüst ifadə edilməsi və bildirilməsi və nəhayət, digərlərini onun ideyaları ilə razılaşmağa inandırmaq cəhdinə görə məsuliyyət daşıyır. Son nəticədə məlumatlandırma və inandırma prosesi atılacaq addımlar haqqında vahid qərarın qəbul edilməsinə gətirib çıxarır.

Özünüidarə imkanının bir məna kəsb etməsi üçün vətəndaşların maksimal mümkün həcm informasiya və rəyə azad daxilolma və ictimai dialoqu zənginləşdirmək azadlığına malik olması mütləq vacibdir. Bu informasiya və rəy axınının məhdudlaşdırılması üçün hökumət tərəfindən edilən istənilən cəhdlər özünüidarə ideyasının özünə öldürücü zərbə demək olardı, nəsə "qeyri-amerikasayağı", qeyri-demokratik və konstitusiyaya zidd olardı.

İdeyalar bazarı

"Həqiqət" nədir? Şübhəsiz, bu sözün mənası onun işlədildiyi kontekstdən asılıdır. Dini həqiqət qədim yazılara və ya dini liderin sözlərinə əsaslanı bilər. Elmi həqiqət yalnız eyni nəticələr almaqla başqa alimlər tərəfindən təkrar oluna bilər təcrübələr nəticəsində alın bilər. Siyasi həqiqət çoxluğun mövcud rəyindən daha çox məna kəsb edə bilər. Lakin təyinatından asılı olmayaraq həqiqətin axtarılması şübhəsiz mövcud rəy və informasiyanın tam dairəsinə daxilolmanın maksimum genişlənməsi hesabına asanlaşacaq.

Bunu bəzən "ideyalar bazarı"na daxilolma adlandırırlar. Bütün mümkün informasiya, ideyalar, nəzəriyyələr və rəylər bazarın piştaxtalarına düzülür. Nəyə tələbat varsa, o da bazar şəraitində "həqiqi" sayılır.

Bu da söz azadlığının bir səbəbi və ya nəticəsini təşkil edir. İdarə formasından asılı olmayaraq hesab edilir ki, vətəndaşların azadlıq və həqiqətin axtarılmasına açıq daxilolma hüququna malik olduğu halda cəmiyyət bütün göstəricilər (çiçəklənmə, mədəniyyət, elm, incəsənət, siyasət) üzrə yalnız uda bilər.

Qarşısını almanın əhəmiyyəti

Söz və mətbuat azadlığını bəzən "hökumətin dördüncü budağı" adlandırırlar. Mətbuat, televiziya və radio jurnalistlərinin belə səciyyəvlənməsi məsələni hətta müzakirə etmədən sadəcə olaraq onların hökumətdən ayrılaraq "muxtariyyət" təşkil etməsini nəzərdə tutur.

Birinci düzəlişin bu qiymətli tərəfi deyilənin məzmununun özünə dəyiş, daha çox informasiyanın toplanması və yayılması prosesi və onun nəticələrinə aiddir.

"Qarşısını alma faktoru"na tələbat o fərziyyədən doğur ki, tək hökumət deyil, cəmiyyətin bütün institutları bir vaxt özündə qapanmaq, dəyişikliklərə müqavimət göstərməyə başlamaq, sirr verməyə, rüşvətxor olmaq, hansı iş üçün yaradılmışlarsa onunla məşğul olmaqdan daha çox özlərinin əbədləşdirilməsində maraqlı olmağa qadirdir. Bu, istənilən təşkilatlara (kommersiya qurumu, universitetlər, kilsələr, xəstəxanalar, hərbiçilər və ya polis hissələri) qarşı münasibətdə ədalətli ola bilər.

Belə meyllərə yol verilməməsi və bu cür sui-istifadə hallarının "qarşısını alma"nın təmin edilməsinin bütün mümkün yollarından daha təsirliyi azad və müstəqil jurnalistikadır. Reportyorlar istədikləri yerə gələ, istənilən sualları verə, sənədlərin göstərilməsini tələb edə, şəkil çəkə, narazı olanları dinləyə və sui-istifadə hallarının ifşasına bir yenilikçi kimi yanaşa bilər. Bu, "reportaj-istintaq" və ya "tədqiqat jurnalistikası" adlanır.

Özünüreallaşdırma

Söz azadlığının müdafiəsi üçün daha bir əsas onun "azadlıq", "özünəhərmət", "özünümüdafiə", "şəxsi yüksəliş və inkişaf", "təhsil" və "mədəniyyət" kimi məfhumlarla əlaqəsində əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bu məfhumları bir termin - "özünüreallaşdırma" birləşdirir. Bu prosesdə individum öz şəxsi çapışmaları əsasında maksimal mümkün dərəcədə öz imkanlarını reallaşdırır. İnformasiya, təhsil, mədəni tərbiyə almaq və özünü ağılla, yaradıcı və bədii ifadə etmək imkanı olmadan belə proses mümkün deyil. Sözsüz ki, azad fikir və sözün boğulması, mövzu və rəylərin qadağan olunması bu prosesin getməsinə mane olur.

Qoruyucu qapaq

Yüksək təzyiqə görə qazanın partlamasının qarşısını alaraq qoruyucu qapaq buxarı buraxır. Amerikada vətəndaş hüquqları uğrunda əsl mübarizə d-r Martin Lüter Kinq bir dəfə demişdir: "Bizə radio və televiziya daxil olmağı qadağan edən zaman biz ən inandırıcı oçerklərimizdən bəzilərini nizamla yeriyən cərgələrin küt karandaşları ilə yazmalı olmuşuq". Xoşbəxtlikdən o, dəyişikliklər uğrunda aparılan mübarizənin "zor işlətməmək" strategiyasının tərəfdarı idi. Lakin onun "marş"la "oçerk"i müqayisə etməsi məsələnin məğzini dərk etməyə kömək edir. Digərləri, nisbətən bacarıqsız esseistlər eşidilmələri üçün atışma, qarətçilik və od vurmaq yolunu seçdilər.

Beləliklə, bu sonuncu dəyər də bilavasitə deyilənin məzmunu ilə əlaqədar deyil. O daha çox özünüreallaşdırmanın qabaqcadan duyulmuş dəyəri ilə əlaqədardır. ABŞ-da belə bir əminlik mövcuddur ki, əgər insanlar öz narazılığını həm səsə, həm də kağız üzərində azad ifadə edə bilirsə, əgər onların öz həmvətənləri və dövlət xadimlərinin diqqətini cəlb etmək imkanı varsa, əgər onlara elə gəlicə ki, onları eşitdilər, onda onlar öz qəti etirazlarını ifadə etmək və islahatlar keçirmək vasitəsi olan zorakılığa əl atmağa az meyilli olacaq.